

Ключевые слова: аксиологическая шкала, оценка, политический дискурс.

The article is devoted to the classification of manifestations of extent valued meanings ideological vocabulary of modern Ukrainian political discourse. Author choose suitable type of valued scale.

Keywords: political discourse, valued meaning, valued scale.

Надійшла до редакції 29 січня 2010 року.

Марія Шведова

ББК Ш12=141.1-32

УДК 811.161.2'37

ОБРАЗНІ СТЕРЕОТИПИ СПРИЙНЯТТЯ ЧАСУ В ІДІОСТИЛІ О. ЗАБУЖКО (НА МАТЕРІАЛІ ЗБІРКИ ВИБРАНИХ ПОЕЗІЙ „ДРУГА СПРОБА”)

Досліджено образне осмислення часу в поезії О. Забужко. Встановлено залежність авторських метафор на позначення часу від образних стереотипів, наявних у мові. Вказано спосіб розкриття поетичного образу на тлі мовного (та етнокультурного) стереотипу відповідно до того, як відбувається його сприйняття носієм мови.

Ключові слова: образний стереотип, ідіостиль.

Однією з сучасних лінгвістичних проблем є дослідження ідіостилів. Теорія стереотипів дає можливість по-новому поглянути на особливості об'єктивації індивідуального світосприйняття письменника в його художньому мовленні, співвіднести їх із загальномовною традицією шляхом порівняння індивідуально-авторських метафор із образними стереотипами української мови. Метою цієї статті становить виявлення особливостей існування загальномовних стереотипів у межах ідіолекту українського поета Оксани Забужко.

Стереотип у мові як частина етнокультурного образного стереотипу є умовним способом представлення певного явища дійсності за допомогою певних історично визначених мовних засобів. Термін *стереотип* увів до наукового обігу американський соціолог У. Ліппман, який писав, що „реальне навколишнє середовище є надто об'ємним, надто складним і надто швидкоплинним для безпосереднього сприйняття. Ми не здатні реагувати на всі його тонкощі, розмаїтість, безліч змін та сполучень, які в ньому представлені. І хоча ми вимушені діяти саме в цьому середовищі, нам доводиться реконструювати його за простішою моделлю, щоб справитися з ним” [цит. за: Прохоров 2003, с. 68]. Сприйняття й усвідомлення людиною різних явищ дійсності відбувається за допомогою спрощення, схематизації, узагальнення їх, тобто стереотипізації. Стереотипи – це історично усталені в межах культури умовні образи, картинки, які представляють у свідомості людини певні явища дійсності.

О. О. Потебня вважав таке створення значення на основі конкретного образу особливістю міфологічного та поетичного мислення (міфологічне мислення цілком ототожнює означуване з образом, яким його визначають, у поетичному мисленні образ є суб'єктивним засобом для вираження значення, метафорою); „стрибок від образу до значення” в поетичному мисленні, за О. О. Потебнею, полегшується „звичкою думки”, яка сформувалась ще в міфологічному світогляді давньої людини [Потебня 1976, с. 421].

Аналіз мовного матеріалу показує, що образні стереотипи справді є невід'ємною рисою поетичного мовлення й стереотип у поезії – це не готовий штамп, а питомий інструмент поетичного мислення, який завдяки своїм культурним зв'язкам надає виразності та значущості поетичному образу.

Образні стереотипи сприйняття часу ґрунтуються на архаїчних образних уявленнях про дійсність, які протягом історії набували нових рис, але зберігали при тому давню образну основу („час – простір”, „час – шлях”, „час – річка”, „час – людина” тощо). У ході аналізу поезії О. Забужко увагу було зосереджено на авторському образному осмисленні часу, на тому, як об'єктивуються та співіснують у метафорах О. Забужко відомі мовні стереотипи сприйняття часу. Із поетичної збірки О. Забужко „Друга спроба” (2009) шляхом наскрізної вибірки було вилучено 134 метафори, які складають базу цієї статті.

Відомо, що витоком найдавніших уявлень про час є досвід опанування простору. Когнітивні структури простору й часу в свідомості людини дуже тісно пов'язані між собою. Природно, що в українській мові поширене **стереотипне уподібнення часу до простору**; цей стереотип живе в мові настільки глибоко, що його вираження можна побачити не лише в лексиці й фразеології (*далекі часи, недалекий час, найближчим часом, часовий проміжок*), але й у граматиці (у вживанні прийменників, словотвірних одиниць та відмінкових форм із просторовим значенням на позначення часу: *у, через, о, біля, на часі, міжчасся* тощо). Цей образ часу використовує й О. Забужко: *Буде зима. Буде не знаю що. Снів / Гулом солодким наскрізно нитимуть кості... / І добіжиши до кінця не заповнених мною днів, / І зрозумієш, що час — усього лиш повторений простір* («*Два трансатлантичні сонети*»).

Просторові метафори часу в поезії О. Забужко часто виражають незвичний плин часу (порушення

перебігу подій) через образи природних потрясінь, порушення простору: *Од такого знаття / Землетрусом іде життя, / І з-під стіп / Возняний вибухає сніп...* («Од такої тоски...»). *В цім розваленім часі, весною, в приморському місті / (Де ніхто не вважа на часи, а лише — на сезони), / Що за щемна розрада — ефіристий дух гостролисту...* («Крим. Ялта. Прощання з імперією»). *Мовчанка. О так! Впізнаю тебе, мить розставання <...> не ґрунт під ногами — це час розколовся між нами, / і в тріщину ринули води, розмивши лице. / О, як нас розводять! <...> Це ми розминулись в тісній напівтемній ясині — / кімнатці, рознятій на різні часові пласти («Розмова»).*

Із стереотипом сприйняття часу на зразок простору тісно пов'язаний **стереотип сприйняття часу в образі шляху (життєвого шляху)**, він відрізняється активністю спостерігача, який ніби рухається крізь час у певному напрямку (часом, роками). Таке образне осмислення часу зустрічається в поезії О. Забужко найчастіше (17,2 % проаналізованих контекстів): *Наростаючий звук? / Наперед? / Вдовж століття?* («Портрет К. М. Грушевської в юності»). *Хай хто хоче, той плаче. Я — весело зіплюю зуби: / Надто довго вертіло мене колищатком і шрубом / По таких жолобах! — що тепер тільки й маю за честь / Пригадать, як щоразу, на доторк кліщів пласкогубих, / Я споркала, зірвавши різьбу, некрасиво і грубо, — / І котилася в бік опівнічних своїх перехресть!* («Крим. Ялта. Прощання з імперією»). *Мов дзеркальце заднього огляду, образ дитинства / Рукою направ — і наведений промінь схопи: / Доріжками парку, де свіжо, де вошко, де тінисто, / Вгрузаєш у ринь... («Мов дзеркальце заднього огляду, образ дитинства»).* Ілюзорніє час, і — ривком — ілюзорніє близькість: */ Просто зсув календарний, чи скручений-в-безвість маршрут?.. («Жовтень»).*

Оригінальною рисою реалізації стереотипу сприйняття часу в образі шляху в поезії О. Забужко є варіант представлення часу в образі підземного тунелю (3 % контекстів): *Роз-пни! Роз-пни!» — рветься рев із п'ятми горлянок, / гоготить, як в метро, по підземнім тунелю віків / (стук «вагонзаків» по стиках рейок!) — / і відлунює з другого боку: «Зіг — хайль! Зіг — хайль!» («Диптих 2008 року»).* Це подружжя навпроти колишеться згідно, плече до плеча, / О повіках однаково склеплених, як у недужної курки / (Від обвислости варт в підборіддях — одутлість м'яча, / Що спустивсь одним здихом, проколений, — навіть не муркнув). / Пообіддя, сієста — чи спека — стоїть нагорі: / Не з безсонної ночі їзда, не з любовної змори, / Не втулившись у себе навзаєм аж так, що візьми розірви — / То заточиться світ, і убійнику зробиться сором! — / Висисаючий душу, хиткий, монотонний маршрут, / Вічне поруч-спання з тими самими сірими снами, / Вічна станція Нуд, скільки їдь, — вічна станція-Тут — / До кінцевої, котра постійно присутня між нами... («У вагоні метро»). Та ворухить губами жаба в телевізні / (Там — акваріум водоплавних і земноводних...). / Вимикають майбутнє. Лишаються жовті вогні — / І, як довгий тунель, не кінчається вічне сьогодні («Сезон безнадії»). О. Забужко уподібнює до підземного тунелю час, який проходить марно, без значущих подій, без розвитку. В одній із поезій авторка вживає цей стереотип щодо власного життя, підсилюючи його іншим традиційним поетичним мотивом — ув'язнення поета в часі: *Тож повних тридцять сім — підстава поради, / Що у такі незгірші земний мотайо строк: / Що, риючи вперед, наосліп, мов кротиха, / Вколючена у твань чи вдарена під дих, / Вихлипую свій текст — між видихом і вдихом, / І значить, бережу / когось із молодих... («Ad hominem»).*

Поряд із образами простору осмислення часу відбувалося також через образи руху. Зокрема існує давній **стереотип сприйняття часу в образі руху істоти або предмету, що іде (біжить, проходить тощо) у певному напрямку повз спостерігача**. Так, в українській мові для вираження ідеї руху часу вживають слова: *близько, підходить, прийшов, минув*. У стереотипному образі сприйняття часу як предмету або істоти, що проходить повз людину, роль людини, спостерігача, як правило, пасивна й залежна. Це можна побачити й у поезії О. Забужко: *Стало тихо довкруг — лиш вугілля димками курилось, / І чекала я в страсі, аж довга хвилина мине... («Осінь»).* *Первинний — страх. Він — батько всіх убивств. / Ним цілий світ просякнуто, як потом. / Холодні пальці в нігтях голубих / Патрон останній відкладуть на потім, / А «потім» — ось, воно уже отут!* («Самозубче дерево»). *Господи, пам'яте! Як вберегти і ввібрати / Цю пекучу минушість, це все, що — не раз, і не два?! / Бо крізь станцію «Я» пролітають навзрид всі любові і втрати, / Ну а душі — на те вони й душі: / Встають, як прим'ята трава. («Тьмарилось світу в очах од падалиць-слив...»).* *Там — за тим поворотом — куди зараз / зверне автобус — у третьому тисячолітті — нас просто — нема. («Автостоп. Молитва кінця часів»).* *І знов мене косять безсонні ночі, / як площу, по котрій проходить армія... («Диптих 2008 року»).* Названий стереотип реалізується й тоді, коли зображуваний час несе людину або примушує її рухатися вперед: *Ви, що ставали кожен раз / Все під нові й нові знамена, / Не потрапляєте у час, / Немов ногою у стремена. / Ото, їй-богу, сміх і гріх: / Весь вік прошарпались, як віжки, — / А час, диви, пристав до тих, / Хто сам собою дивав пішки. («Ви, що ставали кожен раз...»).* Тричі О. Забужко показує час, що переслідує, гонить, нападає на людину: *І я уже — згорю, не згорю — / Одна з живих, оплавлена свіча! — / А ніч навпереріз, як вовча згряя, / По вулицях, будинках і очах!.. («Лиш крок ступи, поглянь — а слід вже стерся...»).* *Та через гони літ, на повороті, / Благатимеш у долі лиш одно: / Дощем навипиньках увійти в ворота / І — пошепки — поплакати в вікно... («Відлопотихи дощами за ворота...»).* *Історіє, суко, / ти знову хапаєш мене за горло, / ти знову витрушуєш з мене душу... («Диптих 2008 року»).*

Важливе місце в поезії О. Забужко посідає властиве для міфологічного та поетичного світобачення **антропоморфне уявлення часу**. О. Забужко надає часові окремі фізичні риси або стани людини: *Хотілось Вам придумати ім'я, / Щоб освітити цей незрячий вечір / Не-вашим іменем... («Надворі дощ, а я без парасольки...»).* *Лугом ішла весна, / Акварель у руках тримала («Весняна акварель»).* *О смертельний наш вік! / Хто, як юністю,*

ним перехворів, / Той довіку вчуватиме руку його на плечі, <...> Моє хворе століття, моє голомозе століття! / Як беззучно і швидко тебе до шпиталю внесуть!. («Голосом вісімдесятих»). О братіє і дружино! / Я ж дрижала ще дрожем пожежним... / Ви в'язали ту ніч за коси, як в'язали за коси нас! («Полон Рогніди»). Століття конає («Початки демонології»). Де нижніх міст розсіпані суцвіття, / Де, як борлак, здригається століття / В кільці чужих і рідних україн, — / І я встаю, залізуючи рани... («Середземноморське літо-2003»). Ти чуєш, як вітри біжать по водах? / І дух доби — тяжкий, несвіжий подих / Із гнилозубих електронних дір — / Женуть на мене в цифровім режимі... («Середземноморське літо-2003»). Урвалася ніч, наче віддих хапливий, коротка / («В наскрізнім промінні холодного, злого світланку»).

Сприйняття часу відбувається за допомогою стереотипного образу потоку (води або повітря): час тече, протікає, спливає; плін часу. Цей стереотип посідає вагомe місце в поезії О. Забужко: І тоді / хай не іменнями — датами наших народжень / Розітнемo віки, що нахлинуть, важучі ї нові... («Голосом вісімдесятих»). Час — це крововилив / У межі простору: його нема, покіль / Ніщо не відбувається («Закавказзя: автом через гори»). Кружляє зола — мов натрушено чорного цвіття, / Впадає у виток, обвившись круг себе, двадцять століття — / Це рік вісімнадцятий?! / А чи злиття високосне / Посудин сполучених — крєвних епох смертоносних?.. («Самозубче дерево»). Світ, де все склалося так, як мало скластися, — / Якби не вітер, той скажений вітер, / Що вирвався із коридорів часу / І все на цьому світі переплутав... («В якомусь світі я була з тобою...»). І вийшла осінь, синьозуба, як циганка, / Окрилена пожежним мерехтінням, / І тасувала нам усі літа, / Що на шмалькому протязі віків / Були порозліталась («В якомусь світі я була з тобою...»). Люди в осінь підуть, і вона попливе їм назустріч — / Наче музика («Небо-земля-небо»). ...А губи ламаються, й дробиться, кришиться простір, / А дні налітають, а дні стугоняють, як вокзал... («...А музика щемна в крові розгалузила стебла...»).

Своєрідною модифікацією стереотипу сприйняття часу в образі потоку в поезії О. Забужко є вираження часу в образі застиглого потоку, рідини, що не тече: Ну що ж — консервуймо натхнення, як фрукти на зиму! / (Газдівське пожевлення наше зумисне і бжогє: / Крізь скло нетутешности нас споглядає незримо / Морожена слива — чи око забитого бога?) / Це час застигає — як кров у безвиході тіла... («Листопад»). Бо над суворий льодостав / Віків, що ї нам сяга по груди, / Рим — все ж стоїть, як і стояв, / А варвар — варваром і буде. («Читаючи історію»). І, крізь зміну учень і пророків (як тягнеться вік цей!), / Крізь примари каплиць і катівень, крізь місиво темних століть, / Тут реальний — один: той, хто вдосвіта тричі відрікся, — / А уже на полудне звернуло, а він все стоїть і стоїть... («Коментар до дій св. Апостолів»). І, націливши в завтра осклілі промерзлі очиська, / Я кричу вам усім, мов морзянкою б'ю по стіні: / Напишіть, о прошу, напишіть / Це своє найпрекрасніше в світі, / Мов губи, закушене місто, / У густому столітті відлите, як у бурштині! («Голосом вісімдесятих»). У трьох останніх контекстах в образі рідини, що не тече, зображено історичний час або теперішній, який сприймається як майбутня історія. Час, що минув, традиційно уявляється таким, що утікає вниз, у безодню, з якої немає вороття (канути у вічність). У поетичному світобаченні О. Забужко минулі часи не згинули, а знаходяться поруч, становлять культурне оточення людини, людина тримає їх у своїй свідомості, і минуле через неї становить частку сучасної дійсності: І схитнулася я, і взялась мені шкіра морозом, / І посипались попелом коси в жертковний вогонь... / І хотіла я знати: пощо мені вділено розум, / Цей — аж репає череп — гранітний тягар межи скронь? / Одбери! — заблагала. — О, дай мені очі стулити, / О пощо мені, смертній, такого тяжкого хреста? / О пощо проступають крізь шкіру солоні століття / Й колобродять у крові, як віруси, хворі міста?.. («Осінь»).

Стереотипне сприйняття плину часу як прядіння (висотування) нитки, тkania тканини та под. О. Забужко використовує традиційно і досить часто (6,7 % контекстів): І цупким, наче нить основи / Крізь віки однієї сім'ї, / Невразливим — пронесли слово / І внизали в легені мої... («Рядок з автобіографії»). О жорстоке століття, закроєне з воєн і боєнь! (Голосом вісімдесятих). Крик — наче камінь, пущений в спину: / — Оксана! — і вимкнувся шемріт юрби, / І час закрутився назад, як спінінг, / Й помчала вулиця назустріч тобі! («Зустріч»).

Стереотипне сприйняття часу в образі книги також характерне для поезії О. Забужко (7,5 % контекстів): І відчуєши, як вслід твоєму руху (сколихнутий ним) / вповзає невидимий ластик, стираючи сказане / (разом із тим, хто таке сказав) / із твоєї кімнати, з твого життя — / за поріг, за грань, кучерявими порохами, — / і залишаєшся сам на сам / з проступаючою білиною / чистого аркуша, / ковтаючи слинку («Ars critica»). За роком рік громадить стоси й стоси / Не — списаних — пожежних сторінок... («Пам'яті „проклятих поетів“»). Гірчить повітря тминова шкоринка — / А в пальцях, ледь підважена, тремтить / І б'ється, вириваючись, сторінка / Нових народніх зваг і лихоліть! (Вільнюс: зима напередодні). Але була зима — й моє життя, / мов мапа контурна, розпластане лежало, / подобою незнаної держави («Тридцять зима»).

О. Забужко вживає **стереотип сприйняття часу в образі майна, що розтрачується**: Наш час із дірвх кишень, як гроші, / Порозтрушувавсь — не зібрать («Монолог Офелії»). Можна роки, як совість, пропити... («Це не ваша печаль...»). Зокрема характерним для авторки традиційним варіантом цього стереотипу є **образ вогню свічки, що згорає** (5,2 % контекстів): Ти [свічка] грала — віртуозно. Боже мій, / сказала я своїй бездарній тіні, / мені б отак — хоч кілька літ піоряд! / А то лиш знай чаджу, збавляю гнота / за роком рік — ні світла, ні тепла, / все пахаю: що злет — то й присідання / (чи — припадання): хто б сказав — краду / себе у Бога! («Автопортрет зі свічкою»). Рік вигоряє, підпалений з двох кінців / Чистим, як спирт, невгасимим вогнем спіткання («Два трансатлантичні сонети»).

Кількість стереотипних образів часу, що були найчастіше вжиті в аналізованій збірці О. Забужко, така: шлях – 17,2 %, потік води, повітря, а також застигла рідина – 14,2 %, простір – 8,2 %, книга – 7,5 %, людина – 7,5 %, нитка або тканина – 6,7 %, предмет або істота, що рухається у певному напрямку – 6,7 %, вогонь свічки – 5,2 %, цінне майно, що розтрачується – 3,7 %.

Для поезії О. Забужко характерним є поєднання кількох стереотипних образів у одному тексті (такими є 20 % вибраних нами цитат, що порівняно дуже багато): *Це не ваша печаль, / З ким я завтрашній день відкоркую, / Вал яких вечорів мені вірші, мов гальку, наніс... («Це не ваша печаль...»)* – час в образі ресурсу, що розтрачується (день – пляшка вина) та час в образі потоку; *Я — вухо їх жалям, я — око їхнім снам, / Я — той резервуар, в який, на цівку стислі, / З їх витеклих життів, дочерпаних до дна, / Спливають і дзюрчать гіркі таємні смисли, / Не вгадані ніким — лиш видні їм самим / В глухім передчутті скінченности дороги, / На в'їздові з коліс останньої зими / (Останньої весни) — під рамку некролога... / О скільки їх в мені, як олово, тяжких / Обірваних життів, ворухитись ї бугриться, — / Прогорнутих всіма — й закритих, мов книжки, / Яких вже не знімуть з найдальшої полиці! («Роковані на смерть ідуть мені навстріч...»)* – на позначення часу вжито послідовно образи ресурсу, що розтрачується, шляху, нитки, книги.

Таке нанизування стереотипів нехарактерне для міфологічного осмислення часу й указує на виразно поетичний характер текстів О. Забужко. Авторка вільно модифікує традиційні стереотипи, кілька характерних метафор часу О. Забужко створені шляхом заперечення визначальних рис традиційного стереотипного образу: потік – що не тече, шлях – який не веде нікуди, книга – з пустими сторінками, людина – хвора або вмираюча. Виразність цих образів полягає в тому, що вони становлять приховану антитезу до традиційних образних стереотипів сприйняття часу.

У поетичному світогляді О. Забужко переважає негативне емоційне сприйняття часу. Час зображується ворожим до людини (час – ув'язнення, час – переслідувач, нападник) або неблагополучним (порушений простір, темний тоннель, застиглий потік, сторінки без тексту, хвора людина).

Таким чином, застосування теорії стереотипів до аналізу ідіостилу письменника сприяло отриманню важливих результатів. Поетичний образ сприймається носієм мови обов'язково лише на тлі мовного (та етнокультурного) стереотипу. Порівняння індивідуально-авторських метафор на позначення часу в поезії О. Забужко з мовними стереотипами сприйняття часу дало можливість встановити залежність поетичних метафор від стереотипних образів, наявних у мові, та виділити в порівнянні з мовними стереотипами риси авторського поетичного світогляду. Ця розвідка показує важливу роль образних стереотипів як інструмента поетичного мислення, її методика може бути застосована для подальших досліджень ідіостилів.

Література

- Бартми́нский 2005: Бартми́нский, Е. Языковой образ мира: очерки по этнолингвистике [Текст] / Е. Бартми́нский. – М. : Индрик, 2005. – 528 с. – 500 пр. – ISBN 5-85759-347-6.
- Забужко 2009: Забужко, О. Друга спроба: Вибране [Текст] / О. Забужко. – [2-е вид., виправл. і доп.]. – К. : Факт, 2009. – 432 с.
- Павлович 1995: Павлович, Н. В. Язык образов. Парадигмы образов в русском поэтическом языке [Текст] / Н. В. Павлович. – М.: РАН, Ин-т русского языка, 1995. – 491 с. – 1000 пр. – ISBN 5-87232-030-2.
- Потебня 1976: Потебня, А. А. Эстетика и поэтика [Текст] / А. А. Потебня. – М. : Искусство, 1976. – 614 с. – 20000 пр.
- Прохоров 2003: Прохоров, Ю. Е. Национальные социокультурные стереотипы речевого общения и их роль в обучении русскому языку иностранцев [Текст] / Ю. Е. Прохоров. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 224 с.
- Снитко 1990: Снитко, Е. С. Внутренняя форма номинативных единиц [Текст] / Е. С. Снитко. – Львов : Свит, 1990. – 188 с. – 200 пр. – ISBN 5-11-000927-9.
- Теория метафоры 1990: Теория метафоры [Текст] / Вступ. ст. и сост. Н. Д. Арутюновой; общ. ред. Н. Д. Арутюновой и М. А. Журиной. – М. : Прогресс, 1990. – 512 с. – 11440 пр. – ISBN 5-01-001599-4.
- Шведова 2008: Шведова, М. О. Вербалізація образних стереотипів сприйняття часу в російській мові [Текст] : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.02 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. – К., 2008. – 19 с.

Стаття посвячена дослідженню образного осмислення часу в поезії О. Забужко в порівнянні з загальноязыковими образними стереотипами сприйняття часу.

Ключевые слова: образный стереотип, идиостиль.

The article is devoted to the research of figurative time perception in O. Zabuzhko's poetry in comparison with the Ukrainian language figurative stereotypes of time perception.

Keywords: figurative stereotype, idiostyle.

Надійшла до редакції 27 січня 2010 року.